

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سن مسؤلیت ایفری در فقه و حقوق اسلامی

تألیف:

دکتر یوسف مقدسی

مسعود شیخلو

پاییز ۱۳۹۵

سرشناسه	:	مقدسی، یوسف، ۱۳۴۸ -
عنوان قراردادی	:	ایران قوانین و احکام Iran. Laws, etc
عنوان و نام پدیدآور	:	سن مسئولیت کیفری در فقه و حقوق اسلامی / تألیف یوسف مقدسی، مسعود شیخولو، ویراستار امین مقدسی.
مشخصات نشر	:	تبریز: انتشارات پژوهش‌های دانشگاه، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	:	۱۶۸ص؛ ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۸۵۵۵-۶۱-۲
وضعیت فهرست نویسی	:	فیبیا
یادداشت	:	کتابنامه: ص [۱۶۵] - ۱۶۸.
موضوع	:	اجرای عدالت کیفری کودکان و نوجوانان
موضوع	:	Juvenile justice, Administration of
موضوع	:	کودکان -- وضع حقوقی و قوانین
موضوع	:	Children -- Legal status, laws, etc
موضوع	:	بلوغ (فقه)
موضوع	:	(Puberty (Islamic law
شناسه افزوده	:	شیخولو، مسعود، ۱۳۵۳ -
شناسه افزوده	:	مقدسی، امین، ۱۳۴۷ - ویراستار
شناسه افزوده	:	انتشارات پژوهش‌های دانشگاه
رده بندی کنگره	:	۱۳۹ س ۹/۲ HV۷۰۷۶/۵
رده بندی دیویی	:	۳۶۱ ۶
شماره کتابشناسی ملی	:	۷۸۳۵۸

عنوان : سن مسئولیت کیفری در فقه و حقوق اسلامی	مؤلف : یوسف مقدسی ، مسعود شیخولو، ویراستار: امین مقدسی
شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۸۵۵۵-۶۱-۲	قیمت : ۱۴۰۰۰۰ ریال
صفحه آرابی : فرزین جهانگیری	طراح روی جلد : فرزین چه خبری
چاپ و صحافی : مدیران	قطع : رقعی
	شمارگان : ۱۰۰۰ جلد

انتشارات پژوهش‌های دانشگاه

مرکز تخصصی چاپ نشر کتب دانشگاه ویژه استادی و اعضای هیئت علمی

انتشارات پژوهش‌های دانشگاه
پوشش ملی و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

آدرس دفتر مرکزی : آذربایجان شرقی ، تبریز ، آبرسان ، مجتمع تجاری بلور ، روبروی کلاتری ، داخل حیاط (ضلع شرقی) ، پلاک ۳۹
آدرس دفتر بخش تبریز: مجتمع دانشگاه آزاد اسلامی تبریز ، کتابسرای دانشگاه آزاد ، انتشارات شایسته ، ۴۱-۳۳۳۱۳۶۹۶
تلفن های تماس مدیریت : «۰۹۱۴۶۱۳۳۳۴۶/۰۴۱۳۳۳۲۲۱۱۶» امور فنی : «۰۹۱۴۵۰۱۹۸۵۰/۰۴۱۳۳۳۲۵۰۲۴۸»
www.Unpb.org / Info@unpb.org   www.Pajohesh-daneshgah.ir / Info@pajohesh-daneshgah.ir
طبق قانون حمایت از حقوق ناشران و مولفان هر شخص حقیقی و حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر و مولف ، نشر یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید مورد پیگیری جدی قانونی خواهد گرفت و مطابق با جرایم قوانین اسلامی برخورد خواهد شد .

پیشگفتار

یکی از اساسی ترین مفاهیم علم حقوق، به خصوص حقوق جزا مساله مسئولیت است. مسئولیت پلی بین جرم و مجازات است. تا قرن ۱۸ به تاسی از قوانین حارابی در به اصطلاح دادگاه های اروپا شاهد محاکمه صغار، مجانین، حرمان و طرفه تراز همه اشیا بودیم.

در برابر چنین محاکمات قابل تامل، قرن ها پیش از آن دین مبین اسلام اطفال و مجانین را در مسئولیت کیفری دانسته و در موارد استثنایی عاقله ی طفل را مسئول جبران نسیات و اذیت داد می نمود. دین اسلام ضمن اتخاذ روشی متعادل درباره جرایم اطفال آنان را بر طر مطلق از مسئولیت بری ندانسته و از سوی دیگر مجازات بزرگسالان را بر آنان اعمال نکرد.

قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ در فصل هشتم خود که به شرایط و موانع مجازات اختصاص یافته بود، یکی از شرایط مجازات را رسیدن به سن معین قانونی و یکی از موانع مجازات را عدم بلوغ معرفی کرده بود. این قانون ضمن ارج نهادن به نظرات شیعه، سن بلوغ را بدون تمایز بین اناث و ذمه سال تمام دانسته بود. رسیدگی به جرایم اطفال تا سال ۱۳۳۸ که سال تصویب قانون تشکیل دادگاههای اطفال بود بر اساس قانون مجازات سال ۱۳۰۴ صورت می گرفت.

به دنبال تحولات اجتماعی و صنعتی و خطر افزایش بزهکاری اطفال و نوجوانان بر تشکیل کانون اصلاح و تربیت تاکید شد. قانون فوق الذکر به علت عدم تشکیل کانون اصلاح و تربیت تا سال ۴۵ بلا اجرا ماند. در قانون اصلاحی مجازات عمومی سال ۱۳۵۲ به بهانه ی اثر پذیری از علوم و یافته های رشته

هایی مانند روانشناسی و جامعه‌شناسی، از موازین شرعی فاصله گرفته شد. سن بلوغ در این قانون ۱۸ سالگی تمام دانسته شده بود.

متعاقب پیروزی انقلاب اسلامی، قانون جزا بیشترین تغییرات را به خود دید. در اولین قوانین مصوب پس از انقلاب سن بلوغ و قابلیت برای پذیرش تکالیف مسئولیت قانونی کاملاً تغییر کرد. قانون سال ۱۳۷۰ بدون هیچ انعطاف کودکان را به محض ورود به سن بلوغ دارای همان تکالیف و مسئولیت‌های بزرگسالان می‌دید. قانون مذکور که به صورت آزمایشی و برای ۵ سال اجرا به تصویب کسب و کار مربوطه رسیده بود پس از تمدیدهای مکرر در سال ۱۳۹۲ جای خود را انقضای مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲/۲/۱ داد.

فصل دهم قانون مجازات سال ۱۳۹۲ ضمن تاسی از قوانین بین‌المللی و انعطاف لازم در مورد جرائم اطفال و نوجوانان محکومیت‌های کیفری اطفال و نوجوانان را فاقد آثار کیفری اعلام نمود. با لازم‌الاجرا شدن قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۴، نگاه واقع‌بینانه به جرایم اطفال مورد تأمل مقنن قرار گرفته که تشکیل پرونده شخصیتی اطفال، تأسیس نهادهای چون پلیس اطفال و بهره‌جستن از مشاوران در جریان محاکمات، از نوآوری‌های قانون فوق‌الاشعار می‌باشد. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، نفوذ حکام فقهی و شرعی در عرصه قانون‌گذاری، عدم مسئولیت اطفال، تجدیداً مورد تأیید قرار گرفت. ولی سن مسئولیت به ۹ سال تمام قمری در دختران و ۱۵ سال در پسران تقلیل یافت. در عین حال، در مواردی برای آن‌ها تعزیر وضع گردید که منافی با عدم مسئولیت کیفری آنان است. سن مسئولیت کیفری اطفال را باید یکی از چالش‌برانگیزترین مباحث حقوقی مربوط به حقوق کودک در ایران دانست.

این امر بدان دلیل است که از یک سو با توجه به حاکمیت مقررات و قواعد شرعی بر قوانین موضوعه و تبعیت قانونگذار ایرانی از نظریه مشهور فقهای شیعه در تدوین و تصویب قوانین موضوعه، تعیین سن خاصی بعنوان سن بلوغ شرعی، منای شناسایی مسئولیت کیفری برای اطفال بزهکار گردیده است.

از سوی دیگر بوطیحا الحاق ایران به کنوانسیونها و میثاقهای مختلف بین المللی و لزوم عدم تعارض اینها با مقررات داخلی با مقررات مندرج در این کنوانسیونها و میثاقها و تعریف خاصی که از کودک در این مراجع بعمل آمده است، مآلاً تعارض قوانین و مقررات داخلی با مقررات این میثاقها و کنوانسیونها، انتقاداتی بر نظام کیفری ایران در این زمینه وارد گردید و انگشت اتهام نقض حقوق بشر را نیز در این خصوص متوجه ایران نموده است.

نظام کیفری اسلام، براساس مبانی انسان شناسانه بنا شده است، ضمن پذیرش تأثیر انواع جبرهای درونی و بیرونی در رفتار مجرمانه انسان، او را در ارتکاب جرم مجبور نمی داند و معتقد است که پس از شکل گیری عنصر عاقل در دوران بلوغ، آدمی به ترکیب کاملی در ساختار وجودی خود دست می یابد که او را به وجدان و آزادی و در نتیجه به تکلیف و مسئولیت می رساند. این کتب، انسان بالغ، عاقل و مختار را موضوع مسئولیت کیفری می شناسد.

برای اینکه بتوان از نظر جزایی کسی را مسئول دانست، باید امکان انتساب جرم به وی وجود داشته باشد، که این امر مستلزم شرایطی است؛ از جمله اینکه فرد از نظر سن و رشد جسمانی و قوه تمییز، به حدی رسیده باشد که قادر به پیش بینی نتایج عمل مجرمانه خود و طلب آن باشد. تعیین سن مسئولیت

کیفری (یعنی تعیین سنی که پس از آن بتوان با فرد به عنوان یک انسان بزرگسال و کسی که دارای قوه درک و تمییز لازم است مواجه شد و در نتیجه او را دارای مسئولیت کیفری تام دانست و در صورت ارتکاب جرم مجازاتش نمود) یکی از مسائل مهم حقوق جزا می‌باشد.

برای پردازش بهتر موضوع مناسب دیده شد در سه فصل مسئله بررسی و تن گردد.

۱- فصل اول مبانی نظری.

۱- فصل دوم بلوغ و رشد از منظر فقه و حقوق.

۳- فصل سوم بررسی سن مسئولیت کیفری نسبی از منظر فقه و حقوق.

ضرورت بررسی موضوع و هدف آن

با این که دین اسلام در آغاز ظهورش، یعنی در چهارده قرن قبل، کودکان را مبرا از مسئولیت کیفری قرار داده است و غرب نیز با انقلاب فرانسه به این قاعده دست یافت، اما در این زمینه جوامع بشری ما همیشه شاهد افراط و تفریط‌هایی بوده است. به طوری که اصولاً بر جرایم و مجازات‌ها که امروزه به عنوان اصول بدیهی و غیر قابل انکار پذیرفته شده، در جوامع مختلف رعایت نمی‌شود و همچنان جامعه بشری، شاهد مجازات کودکان می‌باشد.

همچنین با وجود اینکه تحقیقات متعددی در نیم قرن اخیر درباره بلوغ و سن مسئولیت کیفری انجام شده، اما به نظر می‌رسد همچنان لازم است که مسئله سن مسئولیت کیفری در دستور کار باشد، زیرا:

۱- سن مسئولیت کیفری از جمله مشکلاتی است که در نظام حقوقی ایران

همچنان بر مسئله بوده، چون سن مسئولیت کیفری که در قوانین قبل از انقلاب

۱۸ سال تمام بود، در قوانین بعد از انقلاب به سن بلوغ شرعی تنزل یافت، یعنی پس از انقلاب، به یکباره رشد جزایی از میان ارکان مسئولیت کیفری حذف شد.

۲- سن مسئولیت کیفری از مسائل فقهی مورد اختلاف بین فقهای بزرگ می‌باشد و ناشی است مورد بحث قرار گیرد و نظریه درست به قانونگذار ارائه شود.

۳- این مسئله از مسائل ریزنمایی بسیاری از احکام مدنی و جزایی است.

۴- وجود سیاهه جراب و از ایفای کودکان بزهکار از یک طرف و اهمیت اصلاح و تربیت آنان از طرف دیگر، ایجاب می‌کند که سن مسئولیت کیفری از دیدگاه اسلام مورد بررسی قرار گیرد.

از این رو، در این نوشتار به بیان شرایط تحقق مسئولیت کیفری و بررسی اقسام سن مسئولیت کیفری، اعم از نسبی و مطلق، از دیدگاه فقه و حقوق ایران خواهیم پرداخت، تا دریابیم چه سن و یا ملاک و معیاری را می‌توان برای اعمال مسئولیت نسبی و تام کیفری تعیین نمود. علاوه بر این مورد، این مسئله مهم را نیز در قانون مجازات سال ۱۳۷۰ کشور به نقد و چالش کشیده و همچنین در قانون مجازات سال ۱۳۹۲، مورد بررسی قرار می‌دهیم.

و به صورت فهرست‌وار اهداف زیر دنبال می‌شود.

- بررسی مسئولیت کیفری اشخاص کمتر از ۱۸ سال.

- استخراج نقاط قوت و ضعف قوانین سال ۱۳۷۰ و سال ۱۳۹۲ مجازات

اسلامی

- بررسی سن مسئولیت اطفال در فقه و حقوق اسلامی

- بررسی تسهیلات جدید ارائه شده در قانون جدید آیین دادرسی کیفری
که از اول تیر ۱۳۹۴ لازم الاجرا شده برای دادرسی اطفال.

www.ketab.ir

۳	پیشگفتار.....
	فصل اول : مبانی نظری مسئولیت کیفری
۱۶	مقدمه.....
۱۶	مفهوم شناسی.....
۱۶	سن.....
۱۷	عقل.....
۱۷	تعریف لغوی مسئولیت.....
۱۸	تعریف اصطلاحی مسئولیت.....
۲۲	مفهوم فقهی مسئولیت.....
۲۳	اقسام مسئولیت.....
۲۴	اقسام مسئولیت مدنی.....
۲۵	۱-۱- ضمان ناشی از عقد یا عهدشکنی.....
۲۶	۱-۲- نظریه تقصیر.....
۲۷	۱-۳- تعدیل نظریه تقصیر.....
۲۸	۱-۴- نظریه ایجاد خطر (ریسک).....
۲۹	ارزیابی نظریه ایجاد خطر.....
۳۰	۱-۶- نظریه تضمین حق.....
۳۱	ارزیابی نظریه تضمین حق مبانی.....
۳۲	۱-۷- نظریه مختلط.....
۳۳	اقسام مسئولیت حقوقی.....
۳۳	۱- مسئولیت کیفری.....

۳۳	۲- مسئولیت مدنی.....
۳۳	۳- سایر مسئولیت ها.....
۳۴	تعاریف مسئولیت کیفری.....
۳۶	ماهیت مسئولیت کیفری.....
۳۸	ماهیت حقوقی مسئولیت کیفری.....
۳۸	مسئولیت کیفری در مقابل مسئولیت مدنی.....
۳۹	ماهیت واقعی مسئولیت کیفری و نقش آن در آینده.....
۴۱	اصول حاکم بر سئوآت کیفری.....
۴۱	۱- اصل قانچی به دن مسئولیت کیفری.....
۴۳	۲- اصل فریب در دن سئوآت کیفری.....
۴۵	۳- اصل شخصی بودن سئوآت کیفری.....
۴۷	سن مسئولیت کیفری.....
۴۷	۱- تعریف نوجوان.....
۴۸	۲- سن سئوآت کیفری اطفال و نوجوانان.....

فصل دوم : بلوغ و رشاد از سئوآت رافقه و حقوق

۵۲	مقدمه.....
۵۲	مفهوم بلوغ و رابطه آن با سئوآت کیفری.....
۵۲	۱- مفهوم و ماهیت شرعی بلوغ و سئوآت کیفری.....
۵۳	۲-۱- مفهوم لغوی بلوغ.....
۵۳	۲-۲- مفهوم اصطلاحی (شرعی بلوغ).....
۶۵	۲-۳- بلوغ از دیدگاه احادیث و روایات.....
۶۶	۲-۴- بلوغ از دیدگاه فقها.....
۶۷	۳- تبیین مفهوم رشد.....

۶۷	۱-۳-۱- تعریف لغوی رشد.....
۶۷	۲-۳-۲- تعریف اصطلاحی.....
۶۸	۳-۳-۳- مفهوم حقوقی.....
۷۱	۴-۳-۴- مفهوم کیفری رشد.....
۷۲	ب) عقاب در تئوری بل سفاقت.....
۷۷	۴-۳-۴- ادعای احراز رشد در مسئولیت کیفری.....
۷۷	۳-۴-۱- ارزیابی آیات رشد.....
۷۸	۳-۴-۱-۱- تفسیر آیه ۱۰۶ سوره بقره.....
۸۰	۳-۴-۱-۲- تفسیر آیه ۱۰۷ سوره بقره.....
۸۱	۳-۴-۱-۳- تفسیر آیه ۱۰۸ سوره بقره.....
۸۲	۳-۴-۱-۴- تفسیر رشد و آیه ۱۰۹ سوره بقره.....
۸۶	۳-۴-۲- بررسی و ارزیابی روایات رشد.....
۸۷	۱) معنی واژه «حتی یدرک».....
۸۸	۲) ادراک به معنای بلوغ.....
۹۴	۴) تعارض در روایات.....
۹۶	۵) اطلاق در روایات.....
۹۶	۶) استضعاف فکری.....
۹۷	۳-۴-۳- دوران کودکی در فقه.....
۹۸	۱- دوران فقدان تمییز و عدم مسئولیت کیفری مطلق.....
۹۸	۲- دوره تمییز و برخورداری از مسئولیت کیفری نسبی.....
۱۰۱	۳- تقسیم بندی اطفال و نوجوانان از منظر سیاست جنایی قضایی.....
۱۰۴	مبانی مسئولیت در فقه و حقوق.....
۱۰۴	تمییز.....

- تشخیص تمیز در قوانین سابق و حال..... ۱۰۶
- رشد در روبه قضایی و قوانین متفرقه..... ۱۰۸
- ۱- رشد در روبه قضایی..... ۱۰۸
- ۲- رشد در قوانین متفرقه..... ۱۰۹

فصل سوم : بررسی سن مسئولیت کیفری نسبی از منظر فقه،

- حقوق تطبیقی و حقوق موضوعه..... ۱۱۱
- مقدمه..... ۱۱۲
- سابقه تقنینی تاریخی دادگاههای اطفال..... ۱۱۲
- سن مسئولیت کیفری اطفال..... ۱۱۸
- ۱- مسئولیت کیفری در اسناد بین المللی..... ۱۲۰
- ۲- مسئولیت کیفری در فقه..... ۱۲۴
- ۳- سن مسئولیت کیفری در برخی کشورهای دنیا..... ۱۲۵
- مسئولیت کیفری اطفال در نظام قضایی کشور فرانسه..... ۱۲۸
- اصول حاکم بر مسئولیت کیفری کودکان..... ۱۳۰
- ۱- اصل عدم مسئولیت جزایی فرمان ۲ نوریه ۹۴۶ میلادی..... ۱۳۰
- ۲- اصل عدم صدور حکم مجازات علیه اطفال ۳ تا ۱۸ سال..... ۱۳۱
- ۳- اصل مسئولیت کیفری کودک ممیز..... ۱۳۲
- سن مسئولیت کیفری نسبی در حقوق ایران..... ۱۳۳
- ۱- قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴..... ۱۳۳
- ۲- قانون تشکیل دادگاه اطفال بزهدکار..... ۱۳۶
- بعد از انقلاب اسلامی..... ۱۳۷
- ۱- لایحه تشکیل دادگاه های عمومی..... ۱۳۷
- ۲- قانون آیین دادرسی کیفری..... ۱۳۷

- ۳- قانون راجع به مجازات اسلامی..... ۱۳۸
- ۴- قانون مجازات اسلامی سال ۷۰..... ۱۴۰
- ۵- قانون آیین دادرسی کیفری دادگاههای عمومی و انقلاب..... ۱۴۱
- ۶- لایحه رسیدگی به جرایم اطفال و نوجوانان..... ۱۴۲
- ۷- قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲..... ۱۴۳
- ۱- تعزیرات..... ۱۴۳
- ۱-۱- گروه سنی بر ۹ سال..... ۱۴۳
- ۲-۱- گروه سنی ۹ تا ۱۲ سال..... ۱۴۴
- ۳-۱- گروه سنی ۱۲ تا ۱۵ سال..... ۱۴۵
- ۴-۱- گروه سنی ۱۵ تا ۱۸ سال..... ۱۴۶
- ۲- حدود و قصاص و دیات..... ۱۴۸
- مزایای تحولات جدید در قانون مجازات اسلامی..... ۱۵۵
- جرایم اطفال و نوجوانان و نحوه رسیدگی از منظر آیین دادرسی جدید..... ۱۵۶
- مشاوران دادگاه اطفال و نوجوانان..... ۱۵۹
- ماحصل..... ۱۶۲
- منابع و مأخذ..... ۱۶۵